

*Людмила Москальова,
доктор педагогічних наук,
доцент, зав. кафедри соціальної
педагогіки та дошкільної освіти
Мелітопольського державного педагогічного
університету ім. Б. Хмельницького*

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті розкривається специфіка духовно-морального виховання у вищому навчальному закладі. Автор аналізує алгоритм реалізації процесу духовно-морального виховання, наводить статистичні дані, що були отримані під час соціологічного дослідження щодо проблем виховання у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: *виховання, духовність, моральність, студент.*

В статье раскрывается специфика духовно-нравственного воспитания в вузе. Автор анализирует алгоритм реализации процесса духовно-нравственного воспитания, обосновывает полученные в ходе социологического исследования статистические данные, касающиеся проблемы воспитания в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: *воспитание, духовность, нравственность, студент.*

The article deals with specific spiritual and moral education in higher education. The author analyzes the algorithm of spiritual and moral education implementation process, cites statistics that were obtained during a survey on the problems of education in higher education.

Key words: *education, spirituality, morality, the student.*

В Україні сьогодні відбуваються суттєві зміни у сфері духовно-морального виховання. Ця сфера сьогодні є найважливішою в розвитку майбутніх професіоналів, адже в ній віддзеркалюється багатотомовий моральний, культурний та науковий досвід людства, його уявлення про цінності життя, внутрішній світ людини.

На майбутніх фахівців покладено багато сподівань і надій, адже вони мають бути не тільки ерудованими, розвиненими, володіти навичками практичної діяльності, а й мати, насамперед, високий рівень вихованості. Оволодіння науковими знаннями про сутність духовно-морального виховання та застосування цих знань під час здійснення моральних вчинків – важлива умова зростання моральної культури та освіченості

фахівця будь-якого профілю, будь-якої спеціальності. Але сьогоднішня ситуація, що характеризується відсутністю необхідних знань у цій сфері, а також і досвіду моральних вчинків, зумовлює не завжди правильну орієнтацію наших громадян, і досить часто ми чуємо про те, що це тільки дискусії, що стосуються питань релігії, релігійного виховання тощо. Саме тому питання духовно-морального виховання у освітніх закладах у вищій школі сьогодні постає досить гостро, оскільки релігійну освіту фахівці мають здобувати у релігійних та подібних до них організаціях. Підкреслимо, що знання історії вітчизняної духовної культури, зокрема, впливу християнського релігійного вчення на розвиток суспільства, встановлення взаємостосунків між людьми та різними народами, надає кожному студенту правильне розуміння й осмислення ціннісних надбань людства, їх свідоме засвоєння та спрямованість моральної дії, вчинку. І ті світоглядні орієнтації, що отримують студенти про традиційні духовні цінності, допомагають кожній особистості чітко побудувати стратегію подальшого життя, осмислити ті помилки, що були здійснені нею в минулому.

У сучасний період розвитку та реформування освіти значну наукову цінність має звернення вчених, практиків до існуючого освітньо-виховного досвіду, висвітлення закономірностей, що можуть бути основою для процесу духовно-морального виховання студентської молоді. У зв'язку з цим особливий інтерес викликають теоретичні концепції та експериментальні дослідження педагогів, психологів (Л. Белова, І. Бех, Г. Васянович, Е. Зеленов, І. Зязюн, О. Коберник, Н. Миропольська, О. Сухомлинська, Л. Хоружа та ін.). Аналіз цих та інших досліджень дозволяють більш глибоко зрозуміти, осмислити сутність процесу духовно-морального виховання, що є метою даного дослідження.

Усвідомити цінності, які сприяють розвитку особистості, зробити ці цінності дійсно національними через визнання ідеалів, реалізацію взірців поведінки, – означає створення унікального механізму передачі морально-етичної культури суспільству, окультурення інновацій. Саме духовно-моральна складова вищої освіти сприяє розвитку студента, який, глибоко розуміючи справжні цінності, може передати наступному поколінню кращі надбання християнської культури.

Проникнення антикультури, випадки жорстокої агресії, асоціальної поведінки у стінах навчальних закладів свідчать про недостатню роботу педагогічних колективів, яким не вдалося створити виховне середовище, де суб'єкти виховного впливу почувалися б захищеними від антисоціальних дій. Не можна обминути також і ще досить делікатну проблему, яка, безумовно, впливає на свідомість кожної особистості щодо активного впровадження в освітні заклади етичних норм і стандартів, моральних принципів, що не перевірені часом і часто бувають тільки задекларованими. Мова йде про застосування різних моральних вимог до

аналогічних дій, явищ, ситуацій тощо в залежності не від загальнолюдських і загальнонаціональних цінностей, а від власних прагматичних інтересів.

З огляду на це роль вищих навчальних закладів надзвичайно велика – саме вони повинні забезпечувати духовно-моральний розвиток сучасних студентів.

У вищій освіті гіпертрофована навчальна функція, а, як відомо, навчання студентів має не тільки орієнтувати на підготовку до виконання соціально-виробничих функцій, але й сприяти їхньому внутрішньому самопізнанню, поступовому відкриттю змісту традиційних цінностей. Отже, зневага до впровадження духовно-морального виховання без опори на традиції призводить до непередбачуваних наслідків. Саме тому велика увага має приділятися освіті моральній, вихованню активних духовних сил особистості, що має започатковуватися у вузах країни.

Треба визнати, що духовна культура українців – одна з найбагатших у європейських країнах, саме українцями створені культурні цінності, в ній прихований багатий, неповторний досвід нації, система цінностей, менталітет. Християнська культура через різні перешкоди витримала утиски, довела незнищенність та колосальну життєву силу.

Найважливіша проблема полягає в тому, щоб зробити усе закладене у християнській культурі основою етики взаємин між майбутніми фахівцями, як дієвих носіїв цієї культури. Для цього слід усвідомити, що руйнує особистість, протидіє її професійному розвитку та моральному становленню.

Студенти мають навчитися через активну участь у житті української спільноти зберігати скарби духовної культури минулого і мати можливість вносити щось нове, до кінця не розкрите. Ця участь повинна бути майже природною, такою, що не викликає сумніву – вона повинна бути сформована близьким оточенням, найкращими викладачами. Кожний студент повинен мати багато прикладів для наслідування, оскільки він потребує того, щоб сприймати майже всю сукупність інтелектуального, морального, духовного життя через посередництво тих наставників, з якими спілкується щодня.

Духовно-моральне виховання є специфічною діяльністю, алгоритм реалізації якої повинен бути доцільним з практичної точки зору. Можна вважати, що вихованість студентів залежить від умінь викладачів вищого навчального закладу здійснювати виховний процес обґрунтовано, цілеспрямовано й організовано, що й визначає результативність самого процесу.

Слід також підкреслити, що реалізація процесу духовно-морального виховання неможлива без розробки і впровадження їх у певну систему гуманітарної та професійної підготовки, оскільки у подальшій практичній діяльності фахівцям необхідно взаємодіяти з різними людьми при

вирішенні різноманітних справ. Для них необхідні спеціалізовані знання, уміння та навички для організації дозвілля (свята, тематичні вечори та ін.), для забезпечення підтримки та допомоги колегам, оточуючим у корекції міжособистісних стосунків тощо. А отже, до особистісно-професійних характеристик студентів приєднуються: здатність брати на себе відповідальність, уміння впливати на розвиток різних ситуацій та передбачати кінцеві результати; вміння регулювати ненасильницькими методами конфлікти та підтримувати повагу до інших; здатність до інтенсивної інтелектуальної праці, вміння аналізувати інформацію, творчість, комунікабельність, активність, ініціатива, об'єктивність, адекватність самооцінки, спостережливість, наполегливість, уміння організувати та оцінювати з етичних позицій діяльність у різних ситуаціях, здатність працювати із колегами та партнерами тощо.

Зазначимо, що вивчення особливостей педагогічної діяльності в Україні засвідчує, що в останні роки достатньо уваги приділяється не лише професійним якостям, необхідним для проектування ефективних технологій освітньої підготовки професіонала, а й якостям моральним, які виступають підґрунтям професійно-особистісного розвитку. Вони характеризують і оцінюють не тільки дії особистості, а й найбільш типові риси її поведінки. Процес духовно-морального виховання передбачає не лише формування позитивних якостей, а й мобілізацію в цілому майбутніх фахівців на розв'язання моральних проблем у професійній діяльності.

У ціннісних пріоритетах сучасності очевидними є трансформаційні процеси, що забезпечують розвиток освітньої системи в цілому. Те, що відбувається у всій світовій спільноті освітян, спонукає до зміни не лише умов, але і відповідних способів організації діяльності освітніх установ і закладів. У системі виховного впливу на формування культури молоді людини найважливішим є переорієнтація на максимальне впровадження інноваційних виховних технологій, залучення студентів до української та світової культурної спадщини, розвиток демократичних та академічних традицій вищих навчальних закладів тощо.

Для організації процесу духовно-морального виховання ми пропонуємо створити нові вимоги для вчителів, що викладають предмети духовно-морального спрямування, переглянути зміст професійної освіти майбутніх учителів, оновити форми і способи організації навчально-виховного процесу, створити не лише принципово нове технологічне забезпечення організації виховного процесу, але й закласти його фундамент, який задовольнить вимоги сьогодення і стане ресурсом для подальшого розвитку суспільства. В цілому духовно-моральне виховання розглядається нами як діяльність з проектування, реалізації, забезпечення ефективності й корекції навчально-виховного процесу.

Важливим аспектом проблеми постає організація та управління виховним процесом у вищій школі. Це набуває особливої актуальності не

тільки з позиції сучасного підвищення інтересу вітчизняних дослідників до проблем управління та менеджменту взагалі, але й у зв'язку з тим, що система виховного впливу на формування культури студентської молоді поступово виходить із кризового стану, спричиняючи при цьому розвиток безлічі суперечностей і зіткнень в управлінні виховним процесом, що вимагають раціонального врегулювання.

Зауважимо, що управління виховним процесом повинно ґрунтуватися на тісній співпраці керівних органів вищих навчальних закладів і органів студентського самоврядування, що означає розширення прав педагогічних колективів та кураторів; заміну адміністративних методів управління демократичними; утвердження у сфері виховання гармонійного поєднання прав особистості, суспільства, держави.

В умовах скорочення аудиторних навчальних годин і збільшення ролі самостійної роботи у професійній підготовці студентів сьогодні, як ніколи, зростає значення різноманітних позааудиторних форм виховання: наукових студентських гуртків з питань виховної роботи, дистанційних центрів щодо самопідготовки, самовиховання та саморегуляції майбутніх вчителів. Окреме місце серед форм виховання посідає підготовка до олімпіад та конференцій різних рівнів, закордонні стажування, участь у масштабних освітніх проектах, волонтерська допомога при реабілітаційних центрах, дошкільних закладах освіти, різних гуртках.

На основі узагальнення результатів усного та письмового опитування майбутніх учителів, даних соціологічного дослідження було встановлено такі тенденції: студенти вищих навчальних педагогічних закладів недостатньо інформовані про сутність моральності, морального виховання, морально-етичної культури особистості; майбутні учителі, як правило, майже не вдаються до пошуку нових технологій виховання, зі складнощами знаходять рішення у ситуаціях морально-етичного вибору, не вміють застосовувати ствердуючу позитивну поведінку (тяжіють до пасивної або агресивної), не вдаються до наукових пошуків у сфері виховної роботи, задовольняються існуючими виховними методиками тощо, при тому, що ефективність існуючої на сьогоднішній день системи виховної роботи визнають незадовільною.

Надамо дані, що були отримані нами під час соціологічного дослідження.

Для обробки й аналізу отриманих даних був застосований пакет комп'ютерних програм обробки і аналізу соціологічних даних SPSS – Statistical Package for Social Science, версія 13.0. Даний пакет є базовим для більшості сучасних соціологічних досліджень.

Під час аналізу отриманих даних були застосовані відомі статистичні методи – табуляція (побудова і аналіз таблиць одновимірних і двовимірних розподілів ознак), обчислення мір центральної тенденції і варіації

дискретних та неперервних змінних, побудова і аналіз графіків, перевірка статистичних гіпотез (значення середніх, відсотків, частот), ранжування, аналіз зв'язку між змінними, обчислення основних коефіцієнтів (ксі-квадрат, коефіцієнт спряженості Пірсона, коефіцієнт асоціації Крамера, коефіцієнт рангової кореляції Спірмена), регресійний лінійний аналіз.

З метою визначення впливу професійної підготовки на формування морально-етичної культури майбутніх вчителів студентам була запропонована анкета, яка складається з 15 питань і паспортички. Основний зміст питань стосується визначення якостей педагога, найважливіших задач його професійної діяльності, готовності студентів до майбутньої педагогічної діяльності, а також визначення рівню впливу різних форм навчально-виховного процесу та предметів, що вивчаються, на підвищення рівня морально-етичної культури особистості.

На думку респондентів, найважливішими завданнями професійної діяльності педагога є навчання та виховання учнів (72,2 %), виховання культури учасників навчально-виховного процесу (13,3 %), самовиховання, самоосвіта (6,6 %), 7,9 % опитаних вважають важливими всі запропоновані завдання професійної діяльності педагога.

Таблиця 1

**Визначте найважливішу, на Ваш погляд,
завдання професійної діяльності педагога**

№	Завдання професійної діяльності педагога	N	%
1.	навчання і виховання учнів	228	72,2
2.	самовиховання, самонавчання	21	6,6
3.	виховання культури учасників навчально-виховного процесу	42	13,3
4.	Ваш варіант	25	7,9
	Всього	316	100,0

Кращим педагогом більшість респондентів (57,2 %) вважають того, хто викликає зацікавлення предметом, завдяки чому учні з задоволенням поглиблюють власні знання з того чи іншого предмету. Значно нижчий показник (18,1 %) займає здатність педагога створювати в учнівському колективі таку атмосферу, в якій ніхто не боїться висловлювати власну думку. 17,8 % опитаних вважають кращим педагогом того, хто акцентує увагу на вихованні учнів, індивідуальному підході, а 6,9 % респондентів вважають важливими всі вище названі якості педагога.

Кореляція відповідей респондентів на дане питання серед різних факультетів суттєвих розбіжностей не виявила.

Таблиця 2

На Ваш погляд, кращим педагогом є той, хто

№	Показник	N	%
1.	акцентує увагу на вихованні учнів (до кожного має індивідуальний підхід)	57	17,8
2.	викликає інтерес до предмету так, що учні із задоволенням поглиблюють свої знання з даного предмету	183	57,2
3.	створює в колективі таку атмосферу, при якій ніхто не боїться виказувати власну думку	58	18,1
4.	Ваш варіант	22	6,9
	Всього	320	100,0

Респондентам було запропоновано обрати не більше п'яти варіантів відповідей, щодо їхньої думки, про найбільш найціннішого в житті. Так, найбільш цінними у власному житті респонденти вважають: сім'ю (15,7 %), здоров'я (15,5 %), впевненість у собі (12,5 %), матеріальну забезпеченість (10,2 %), кар'єру (8 %). Найменш значимими для них є такі індикатори: практицизм (0,5 %), скромність (0,7 %), альтруїзм (0,9 %), інтелігентність (1 %), терпимість до поглядів інших, вміння пробачати та організованість (1,4 %).

Таблиця 3

Що є найціннішим у Вашому житті?

№	Показник	N*	%
1.	Родина	240	15,7
2.	здоров'я	236	15,5
3.	впевненість у собі	190	12,5
4.	матеріальна забезпеченість	155	10,2
5.	кар'єра	122	8,0
6.	Самостійність	103	6,8
7.	пошана оточуючих	77	5,0
8.	Свобода	63	4,1
9.	Чесність	62	4,1
10.	Порядність	57	3,7
11.	Відповідальність	48	3,1
12.	доброта, милосердя	34	2,2
13.	Влада	25	1,6
14.	Доброзичливість	23	1,5
15.	Організованість	22	1,4
16.	терпимість (до поглядів інших, вміння прощати)	21	1,4
17.	Інтелігентність	16	1,0
18.	Альтруїзм	13	0,9
19.	Скромність	10	0,7
20.	Практицизм	8	0,5
	Всього	1525	100,0

* – частоти наведені відповідно до кількості виборів відповідного варіанту

За факультетами відповіді розподілилися таким чином: найбільш цінними в житті студентів хіміко-біологічного факультету є впевненість у собі (59,3 %), матеріальна забезпеченість (24,2 %); природничо-географічного – впевненість у собі (68,2 %), матеріальна забезпеченість (13,6 %) та кар'єра (12,1 %); соціально-гуманітарного – впевненість у собі (49,1 %), матеріальна забезпеченість (24,5 %) та здоров'я (17 %); філологічного – впевненість у собі (65,2 %), матеріальна забезпеченість (20,2 %); факультет інформатики та математики – впевненість у собі (50 %), матеріальна забезпеченість (50 %); факультету мистецтв та художньої освіти – впевненість у собі (55,6 %), матеріальна забезпеченість (22,2 %) та кар'єра (22,2 %).

Більша частина респондентів (69,2 %) вважають, що вони готові виховувати учнів у навчальних закладах, однак 16,3 % майбутніх вчителів ще не задумувалися над цим питанням.

Таблиця 4

Чи готові Ви виховувати учнів в учбових закладах?

№	Варіант відповіді	N	%
1.	Так	216	69,0
2.	Ні	46	14,7
3.	не замислювався	50	16,3
	Всього	313	100,0

Серед форм проведення кураторських годин, які найбільше впливають на виховання морально-етичної культури майбутніх вчителів, респонденти називають такі як: зустрічі з цікавими людьми (35 %), проведення круглих столів (23,9 %), екскурсії (19,6 %), лекції-повчання (12 %). Крім того респонденти вказують і на таку форму проведення кураторських годин, як зустрічі у неформальних обставинах. Однак, на думку студентів, проведення кураторських годин досить часто зводиться лише до аналізу успішності (48,6 %), про що свідчать відповіді респондентів на питання «Які питання Ви найчастіше розглядаєте на кураторських годинах?». І на превеликий жаль, взаємовідносини в групі (19,6 %), проведення виховних заходів (13,4 %), поведінка студентів (6,5 %), механізми управління виховним процесом на факультеті (6,2 %) розглядаються, як свідчать дані, досить рідко.

Таблиця 5

Яка форма проведення кураторських годин більш всего впливає на виховання морально-етичної культури майбутніх вчителів?

№	Форма	N	%
1.	лекція-повчання	39	12,0
2.	тематична лекція	16	5,2
3.	Екскурсія	64	19,6
4.	зустріч з цікавими людьми	114	35,0
5.	проведення круглих столів	76	23,9
6.	Ваш варіант	11	4,3
	Всього	320	100,0

Таблиця 6

Які питання найчастіше Ви розглядаєте на кураторських годинах? *

№	Питання	N*	%
1.	навчальна успішність	196	48,6
2.	взаємостосунки в групі	79	19,6
3.	вимоги викладачів ВНЗ до поведінки студентів	26	6,5
4.	управління процесом виховання на факультеті	25	6,2
5.	проведення виховних заходів	54	13,4
6.	Ваш варіант	23	5,7
	Всього	403	100,0

* – при обробці результатів враховувалися всі варіанти відповідей наведених респондентами

Отже, науковий аналіз і результати дослідної роботи дають підстави сформулювати низку рекомендацій та окреслити шляхи впровадження системи духовно-морального виховання студентів у вищих навчальних закладах:

- розробка стратегії та концептуальних положень організації виховної роботи у вищому навчальному закладі, що передбачає узгодження виховних програм, навчальних планів, запровадження спецкурсів;

- реалізація взаємопов'язаних комплексних заходів у процесі професійної підготовки з урахуванням особливостей вищого навчального закладу

- розширеного відображення позитивного досвіду виховання на різних рівнях (міжнародному, всеукраїнському, регіональному, місцевому тощо);

- налагодження міжвузівської співпраці з обміну досвідом духовно-морального виховання, проведення серій соціально-психологічних

тренінгових програм викладачами і кураторами під час взаємообміну, стажування і навчання в інших вищих закладах.

– активізація інформаційної роботи щодо висвітлення кращого досвіду та результатів духовно-морального виховання кураторами та викладачами вищих навчальних закладів.

Перспективою нашого дослідження є вивчення та розробка спеціальних програм щодо зміни позиції та стилю спілкування між суб'єктами навчально-виховного процесу; дослідження психолого-педагогічних умов розвитку моральних якостей студентів з урахуванням їх спеціальності, вікових та індивідуальних особливостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белова Л. О. Виховна система ВНЗ: питання теорії та практики : монографія / О. Л. Белова. – Харків : НУА, 2004. – 264 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. – К. : Вид-во «Либідь», 2008. – 848 с.: іл.
3. Васянович Г. П. Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект) : монографія / Г. П. Васянович. – 2-е вид. – Львів : Львівський державний фінансово-економічний інститут, 2002. – 232 с.